

Kristine Nergaard og Elin Svarstad

Hva kan vi lære av historien?

Framtidens arbeidsliv: Notat 1

Kristine Nergaard og Elin Svarstad

Hva kan vi lære av historien?

Framtidens arbeidsliv: Notat 1

Fafo-notat 2019:14

Notater fra dette prosjektet:

Hva kan vi lære av historien?

Framtidens arbeidsliv: Notat 1
Fafo-notat 2019:14

Drivkrefter og utfordringer for den norske modellen

Framtidens arbeidsliv: Notat 2
Fafo-notat 2019:15

Arbeid, teknologi og kompetanse

Framtidens arbeidsliv: Notat 3
Fafo-notat 2019:16

De tillitsvalgte og medlemmene

Framtidens arbeidsliv: Notat 4
Fafo-notat 2019:17

Framtidens arbeidsliv – sammendrag

Fafo-notat 2019:18

Innhold

Forord	5
1 De første tiårene: Nyrydnings- arbeid og LOs største forbund	6
1.1 Gjenoppbygging.....	7
2 Kongressen i 1957 og LOs organisasjonsstruktur	9
3 1980- og 1990-tallet – et arbeidsmarked i endring	11
4 Et nytt tusenår: Anbud og en ny type arbeidskraft	13
4.1 Bergverk	13
4.2 Private anlegg, maskin, og asfalt og veivedlikehold.....	15
4.3 Renhold	16
4.4 Vakt.....	18
4.5 Øvrige områder	19
5 Veien videre	20
Referanser	23

Forord

Dette notatet er utarbeidet som del av prosjektet «Framtidens arbeidsliv», som Fafo gjennomførte i forbindelse med Norsk Arbeidsmandsforbunds (NAF) landsmøte i 2019. Temaet for prosjektet var utviklingen av forbundets organisasjonsområder, medlemstall og organisasjonsgrader over tid.

Takk til oppdragsgivere, Brede Edvardsen, Terje Mikkelsen og Bjørn Willadssen, for kommentarer og innspill. Fafo-kollegene Jon Erik Dølvik, Johan Røed Steen og Sissel Trygstad har bidratt i diskusjoner og kommet med tilbakemeldinger – takk også til dere. Til slutt – en stor takk til Bente Bakken for rask og effektiv ferdigstilling av notatet.

Oslo, juni 2019

Kristine Nergaard og Elin Svarstad

1 De første tiårene: Nyrydningsarbeid og LOs største forbund

Norsk Arbeidsmandsforbund har satt sitt stiftelsesår til 1895, da forbundets første formann, Olav Strøm, tok initiativ til å samle foreningene for jernbaneanleggenes arbeidere til ett forbund (Odlaug 1954a). Invitasjonene ble sendt ut fra avdeling nummer 5 for jernbanearbeidere, Hamar – Selbanen, og forbundet ble stiftet i påsken 1895. Veiarbeiderne sluttet seg raskt til det nye forbundet, det samme gjaldt arbeidere innen bergverk og steinindustri. Forbundet fikk etter hvert navnet Norsk Arbeidsmandsforbund og gikk inn i den nystiftede Landsorganisasjonen i 1899. Organisasjonsområdet ble utvidet til å omfatte ufaglærte i industrien og i andre bransjer. Forbundet var for eksempel part i den såkalte Jernoverenskomsten (Verkstedoverenskomsten) i 1907 som var Norges første landsdekkende tariffavtale.

Organisasjonsforholdene innen LO de to første tiårene av det tjuende århundret var basert på skillet mellom faglærte/håndverkere og ufaglærte. De faglærte arbeidere og håndverkerne sto gjerne i egne forbund. LO hadde for eksempel forbund for jern- og metallarbeidere, formere, kjøttarbeidere, tømrere, murere osv. De ufaglærte var i hovedsak samlet i Arbeidsmandsforbundet, som raskt ble LOs største forbund. Forbundet organiserte innen vei og offentlige anlegg, i gruvene, blant ufaglærte bygningsarbeidere og i raskt voksende industrier som treforedlingsindustri, kjemisk-teknisk industri, tekstilindustri og næringsmiddelindustri. I 1917 var Arbeidsmandsforbundet LOs største forbund, med 26 000 medlemmer. Medlemmenes bransjer spente fra ansatte ved kommunale kinoer via fyrstikkfabrikker og porselensfabrikker til veianlegg og gruver. To år senere – i 1919 – var medlemstallet vokst til 38 000, og forbundet hadde en fjerdedel av LOs medlemmer.

Det er vanskelig å beregne organisasjonsgradene til forbundet så langt tilbake i tid. Da som nå var det store forskjeller mellom bransjene, både i tariffdekning og i hvor høy organisasjonsgraden var på de arbeidsplassene der forbundet hadde avtaler. Hovedinntrykket er at organisasjonsgraden var høy i de virksomhetene der forbundet hadde tariffavtale.

I 1917 var det om lag 160 000 arbeidere i industri og bergverk. Tariffene omfattet om lag 90 000 arbeidstakere, hvorav vi kan anta at tre fjerdedeler var organisert. Ut fra dette kan vi anslå at organisasjonsgraden i industri og bergverk lå et sted mellom 40 og 45 prosent. Et slikt anslag treffer antakelig ganske godt også for Norsk Arbeidsmandsforbund. Ved gruvene hadde for eksempel forbundet knappe 4000 medlemmer, overenskomsten dekket anslagsvis 5500 og bergverkene sysselsatte 8600 arbeidere. Ved de statlige anleggene (jernbane og befestningsanlegg) organiserte forbundet 1700 av 2400 arbeidere. (SSB 1919).

1919 skulle bli toppåret for Norsk Arbeidsmandsforbund målt i antall medlemmer. Den økonomiske krisa som fulgte avslutningen av første verdenskrig, gjorde at medlemstallet ble mer enn halvert fra 1919 til 1921. Bergindustrien mistet to tredjedeler av arbeidsplassene, og mange av arbeidsplassene i industrien forsvant også. Det var likevel ikke krisa som skulle få varig effekt på forbundet, men interne prosesser i LO. LO hadde i flere år diskutert egen organisasjon. Skulle man gå i en retning av bransjevise industriforbund, der kun ett forbund organiserte på arbeidsplassen – det såkalte industriforbundsprinsippet? Det ville innebære en stor omlegging av organisasjonen. Eller skulle man velge noe enda mer radikalt, et LO basert på lokalorganisasjoner (samorganisasjoner) som samlet alle medlemmer uavhengig av forbund? De mest radikale gikk for den sistnevnte modellen, men mange støttet også industriforbundsprinsippet.

Arbeidsmandsforbundet – som nok var LOs mest radikale forbund – gikk inn for det siste, men kongressen i 1923 vedtok den første modellen. Forbundets leder ga følgende beskrivelse av forbundets organisasjonsområde og vedtaket:

Arbeidsmændene har gjerne vært henvist til å måtte utføre et stort nyrydningsarbeide som pionerer innenfor fagbevegelsen, og de har dertil måttet avgi store grupper, som etterhvert har gått ut for at danne sitt eget forbund. Der har heller aldri vært noen sure miner å se i den anledning: tvert om har forbundet vært tilfreds med å kunne yte sin medvirkning til en naturlig utvikling på det området. Arbeidsmandsforbundet har aldri holdt igjen for den utvikling som livets lover og medlemmene selv har krevd, det være seg i spørsmålet om organisasjonsformene eller på annen måte. Men de beslutninger som vil bli fattet her vil gå adskillig dypere inn på det forhold enn noen tidligere. Ført ut i sin ytterste konsekvens kan det vel sies, at der heretter ikke vil bli noe Norsk Arbeidsmandsforbund i den forstand vi kjenner det.

Johs. M. P. Ødegaard (NAFs formann) på kongressen i 1923.

Ødegaard fikk rett. I løpet av kort tid mistet forbundet stort sett alle sine medlemmer innen industrien ved at det ble opprettet egne forbund for tekstilindustrien, kjemisk industri, bygningsarbeidere og næringsmiddelindustri. Papirarbeiderne hadde allerede gått ut og dannet sitt eget forbund (1914), det samme gjaldt kommunearbeidere (1920) og arbeidere innen sagbruk og høvlerier (1911). Norge fikk dermed ikke et stort og mektig forbund for ufaglærte slik som vi ser i Danmark, der Fagligt Fælles Forbund (3F) i dag har medlemmer i stort sett alle sektorer og bransjer.¹

1.1 Gjenoppbygging

Resultatet av vedtakene i 1923 var at Arbeidsmandsforbundet – som i 1919 var LOs største forbund – sto igjen med 5500 medlemmer i 1924. De gjenstående medlemmene befant seg ved de statlige anleggene, først og fremst jernbaneanlegg, og i bergverksindustrien. Det skulle ta ti år før forbundet igjen fikk et medlemstall på over 10 000. Nye grupper kom heller ikke til på samme måte som i fagbevegelsens barndom. Ett vekstområde var likevel beholdt: utbyggingen av veier, kraftverk og annen offentlig infrastruktur. Veianlegg ble del av forbundet organisasjonsområde, og veiarbeiderne skulle bli en viktig medlemsgruppe i årene framover. Det var ikke gitt at det

¹ 3F ble dannet ved at Specialarbejderforbundet i Danmark (SiD) og Kvindeligt Arbejderforbund (KAD) slo seg sammen i 2006.

skulle bli sånn. I midten av 1920-tallet organiserte forbundet 300 av om lag 8000 arbeidere ved veianleggene. I 1939 hadde forbundet drøye 29 000 medlemmer. Av disse utgjorde veiarbeidsdriften drøye halvparten, gruvedriften 5500 og jernbaneanleggene 3350.²

² Odlaug (1954b) side 658.

2 Kongressen i 1957 og LOs organisasjonsstruktur

1950-tallet ble en gjenoppbyggingstid både for landet og for fagbevegelsen. Arbeidsmandsforbundet nådde 30 000 medlemmer i 1954, og medlemstallet lå ganske stabilt på rundt 30 000 en del år framover.

I 1956 var veiarbeiderne fortsatt den største medlemsgruppen med 11 000, mens 4200 var sysselsatt ved private og statlige kraftanlegg, 2000 ved jernbaneanleggene og drøye 500 ved havn-, fyr- og merkevesen. Forbundet hadde dermed knappe 18 000 medlemmer i vei og anlegg. Statens veivesen meldte i 1956 om 15 000 sysselsatte ved offentlige veianlegg og veivedlikehold. Tallene tyder dermed på at organisasjonsgraden nå var ganske høy innen veidriften, til tross for at det fortsatt var mange som hadde jobben som deltidsarbeid.

Gruvearbeiderne var fortsatt en stor gruppe, med 5400, i tillegg kom 1000 arbeidere innen mineralindustrien. I en bransje med rundt 9000 sysselsatte, inkludert funksjonærer, gir også dette en høy organisasjonsgrad.

Renholdsarbeiderne utgjorde i 1956 nesten 1100 medlemmer. Mange av disse var antakelig direkte ansatt i den virksomheten der de utførte arbeidet, enten fordi det ikke fantes noe industri/etatsforbund eller fordi renholderne tradisjonelt sto i Arbeidsmandsforbundet. Blant renholderne var rengjøringskvinnene ved jernbanen en stor gruppe som var godt organisert og som hadde tariffavtale.

Vaktmenn (som det fortsatt het i vedtektene) befant seg i «diverse grupper» medlemmer, det vil si at gruppen ikke var stor nok til at forbundshistorikeren ga tall. Det fantes riktignok tariffavtaler for vaktmenn, men bransjen var ennå liten. (Arbeidsmanden 1985, Statens vegvesen 1956).

I 1957 gjennomgikk kongressen nok en gang LOs organisasjonsstruktur. Prinsippet om én organisasjon per arbeidsplass sto fast, med unntak av at det nå var åpnet for egne forbund for funksjonærer. Arbeidsmandsforbundets organisasjonsområde forble i hovedsak uendret. Det ble slått endelig fast at veianlegg og veivedlikehold – med unntak av veivedlikehold som ble drevet av kommunene i egen regi – lå under Arbeidsmandsforbundet. Men kongressen gikk opp grensene på områdene for vaktmenn, vaktmestere og for rengjøringskvinnene. Dette var grupper som befant seg i flere forbund og der LO manglet klare retningslinjer for organisasjonsgrensene. Industriforbundene fikk beholde rengjøringskvinner som jobbet på industriarbeidsplassene, Bygningsarbeiderforbundet fikk de som arbeidet på nybygg, og det samme prinsippet ble gjeldende for de som var ansatt som renholdere i statlige etater og i kommuner og fylkeskommuner – disse ble tilordnet det forbundet som organiserte i etaten eller sektoren. Arbeidsmandsforbundet fikk organisasjonsretten for «rengjøringskvinner for øvrig». Det samme gjaldt for vaktmenn, mens Norsk Kommunefor-

bund (nå Fagforbundet) etter tautrekking på selve kongressen fikk organisasjonsretten til «vaktmestere for øvrig». På 1950-tallet var dette antakelig vedtak til fordel for andre forbund enn Arbeidsmandsforbundet. Utviklingen over tid har likevel bidratt til at «øvrige» innen vakt og renhold, som blant annet omfatter de som er ansatt i renholdsbedrifter og vaktelskaper, er det området som har vokst.

3 1980- og 1990-tallet – et arbeidsmarked i endring

Fra midten av 1950-tallet og fram til 90-årsjubileet i 1985 økte medlemstallet i forbundet fra rundt 30 000 til drøye 38 000. Men mesteparten av veksten besto av pensjonister og andre som ikke var yrkesaktive. I 1985 hadde forbundet 28 500 yrkesaktive medlemmer. Medlemsmassen endret seg også. Veiarbeidergruppen i forbundet hadde gått ned fra 11 000 i 1956 til 6500 i 1985. En forklaring er utviklingen i retning mindre manuelt arbeid og flere maskiner på veianlegg og i veivedlikehold. Men organiseringen av driften endret seg også, i retning mer entrepriser og mindre arbeid i egen regi. Antall egenansatte i driften til Statens vegvesen (anlegg og vedlikehold) gikk fra 9800 i 1970 til knappe 5700 i 1990. (NOU 1993:23 side 30).

Et annet område i tilbakegang var bergverkene. Forbundet sto nå igjen med om lag 4000 medlemmer innen bergverk og mineralindustri, mot 5400 i 1956. Også her måtte man se utenom eget forbund for å finne forklaringen – det ble færre gruver og færre gruvearbeidere. I 1985 sysselsatte bergverksdriften kun 6800 personer, funksjonærer inkludert.³ Alt tyder på at organisasjonsgraden fortsatt var høy både i Statens vegvesen og i gruve driften. Utfordringen for forbundet var at sysselsettingen gikk tilbake innen disse organisasjonsmessige områdene. Det samme gjaldt for offentlige anlegg, der private selskaper gradvis tok over anleggsarbeidet. Nye organisasjonsområder vokste imidlertid fram. Private anlegg, maskinentreprenørene og asfaltarbeid hadde drøye 6100 medlemmer i 1985.

En oversikt fra LO (1978), viser at forbundet organiserte 88 prosent av arbeiderne i tariffbundne bedrifter innen bergverk og mineralindustrien, og at drøye 70 prosent av arbeiderne ved private anlegg og asfaltfirmaer med tariffavtale var organisert. Organisasjonsgraden hos maskinentreprenører med tariffavtale var 78 prosent. På det statlige området var organisasjonsgraden i 1978 imponerende – 96 prosent av arbeiderne i vei, havn, fyr- og merkevesen og jernbane- og kraftanlegg var organisert. (LO 1978)

Renhold var i 1985 den største medlemsgruppen med nesten 8000 medlemmer, mens vakt hadde 1200 medlemmer. Servicesektoren var dermed et vekstområde i forbundet. Ifølge statistikken var det 14 500 sysselsatte innen rengjøring og vinduspussing i 1985. Selv om noen av forbundets medlemmer innen renhold jobbet andre steder enn i renholdsbedrifter, for eksempel i handelsbedrifter, tyder tallene på at organisasjonsgraden slett ikke var dårlig, iallfall ikke i den delen av renholdsbransjen som var omfattet av tariffavtale. Området fikk nok også drahjelp av at tariffsituasjonen var blitt mer oversiktlig. En landsomfattende tariffavtale så dagens lys i 1961 (renhold i

³ SSB (1987) Industristatistikk 1985.

egen regi). Året etter kom en fellesoverenskomst for fire renholdsbedrifter, som etter hvert utviklet seg til dagens overenskomst for renholdsbedrifter.⁴

LO hadde ved flere anledninger diskutert sin egen organisasjon uten å komme fram til enighet om noen større endringer. Organisasjonsplanen fra 1957 gjaldt derfor fortsatt. Men endringene i arbeidsmarked og teknologi gjorde at det dukket opp nye områder, som ingen hadde tenkt på i 1957. Noen av disse ble tildelt Norsk Arbeidsmandsforbund, som i dag organiserer innen bomstasjoner, parkeringsselskaper, ski-anlegg, treningsstudioer og fritids- og fornøyelsestilbud som drives i privat regi. Forbundet fikk organisasjonsretten for bom- og bruvakter i 1978, mens flere av de andre områdene ble tildelt forbundet på 1980-tallet (Nergaard og Stokke 2010). Samtidig mistet forbundet Nordsjøen. Da oljeutvinningen startet, betraktet flere LO-forbund arbeiderne i Nordsjøen som sine potensielle medlemmer. Striden sto først og fremst mellom Norsk Arbeidsmandsforbund og Norsk Sjømannsforbund. Arbeidsmandsforbundet fikk organisasjonsretten til boreriggene gjennom et vedtak i LO i 1966, og argumentet var at man utvant mineraler og boret i fast grunn.⁵ Forbundet opprettet avtaler og klubber. utfordringene kom da oljeselskapene begynte å benytte skip, noe som gjorde at Sjømannsforbundet kom på banen. Etter en periode der begge forbund organiserte medlemmer, snudde LO og ga for en periode Sjømannsforbundet organisasjonsretten til riggene, mot store protester fra Arbeidsmandsforbundets medlemmer og tillitsvalgte.⁶ Da NOPEF ble opprettet i 1977 som et forbund for all olje- og gassvirksomhet, var allerede frittstående organisasjoner etablert i Nordsjøen.

⁴ Scanche og Kokkvoll 1987 side 248.

⁵ Scanche og Kokkvoll 1987 side 300ff og Smith-Solbakken 1990.

⁶ Smith-Solbakken 1990.

4 Et nytt tusenår: Anbud og en ny type arbeidskraft

Ved inngangen av 2000-tallet hadde Norsk Arbeidsmandsforbund rukket å fylle sine første 100 år. Forbundet skulle stå overfor store endringer innen sine tradisjonelle organisasjonsområder. Sysselsettingen i en av forbundets mest tradisjonelle bransjer – bergverkene – fortsatte å gå ned. Dette illustreres også av LOs vedtak om organisasjonsforholdene på Svalbard. Arbeidsmandsforbundet mistet i 2009 sin spesielle organisasjonsrett til Svalbard, der alle yrkesgrupper skulle være i forbundet, og sto igjen med kun sine egne bransjer. I 2017 ble mesteparten av kulldriften på Svalbard avvirket, og forbundet har i dag kun igjen et par hundre medlemmer.

Fristilling og privatisering preget norsk politikk fra 2000 og framover. Tankegodset var allerede forankret gjennom 1990-tallet, og praksisen med å sette oppdrag ut til private entreprenører preget veisektoren allerede på 1980-tallet. De store prinsipielle vedtakene kom likevel etter årtusenskiftet. For veiarbeiderne var utskillingen av produksjonsdelen i Statens vegvesen fra det statlige tariffområdet til Mesta en krevende sak. Vedtaket ble fattet i 2001 og satt ut i livet i 2003. Veiarbeiderne ble dermed overflyttet til tariffavtalen for private anlegg i NHO/BNL, samtidig som Mesta bemannet ned. Dette betyr likevel ikke at anleggsbransjen er i tilbakegang. Utbygging av vei, jernbane og annen infrastruktur har preget de senere årene. Finansieringen er offentlig, men produksjonen skjer i privat regi.

Innen vakt og renhold førte samfunnsutviklingen til vekst. Både private og offentlige virksomheter overlot vakt, renhold og lignende oppgaver til eksterne selskaper. I noen tilfeller var dette resultat av politiske vedtak, men ofte skjedde det som del av en utvikling der flere virksomheter valgte å konsentrere seg om det som ble kalt «kjerneoppgaver». I forlengelsen av dette begynte selskaper i servicesektoren å tilby det som ble kalt facility-tjenester, eller «facility management». Dette betegner selskaper som utfører flere tjenester innen renhold, sikkerhet, kantine og catering, avfalls-håndtering, vaktmestertjenester, drift og vedlikehold.⁷

Et annet forhold som skulle prege forbundets organisasjonsområder var EU-utvidelsen i 2004, som innebar at arbeidstakere fra de nye EU-landene i Øst- og Sentral-Europa kunne ta arbeid i Norge. Dette fikk etter hvert stor betydning for bemanningen i renholdsbransjen, men preger også andre av forbundets tariffområder, ikke minst anleggsbransjen.

4.1 Bergverk

Bergverksdrift er blant Norges eldste eksportindustrier, og har spilt en viktig rolle i norsk næringsliv siden begynnelsen av 1600-tallet. Mens de metalliske malmene veide tyngst tradisjonelt, har industrimineraler, naturstein, pukk, sand og grus blitt økonomisk viktigst for Norge i nyere tid. I 2015 ble det omsatt industrimineraler for

⁷ <https://www.nhosh.no/bransjer/forvaltning-drift-og-vedlikehold/facility-management/om-bransjen/>

2,5 milliarder kroner med volum på 9,4 milliarder tonn her til lands, og sysselsettingen i industrimineralbransjen var på 857 personer (Norsk Industri 2016). Til sammenligning var omsetningen av metalliske malmer om lag 2,3 milliarder samme år, og omsetningen i natursteinsbransjen bikket for første gang 1 milliard i 2014. De fleste store, eksportrettede bedriftene innen mineralnæringen er i dag helt eller delvis eid av utenlandske selskaper. Bergverksindustrien er fortsatt en viktig bransje i flere lokalsamfunn.

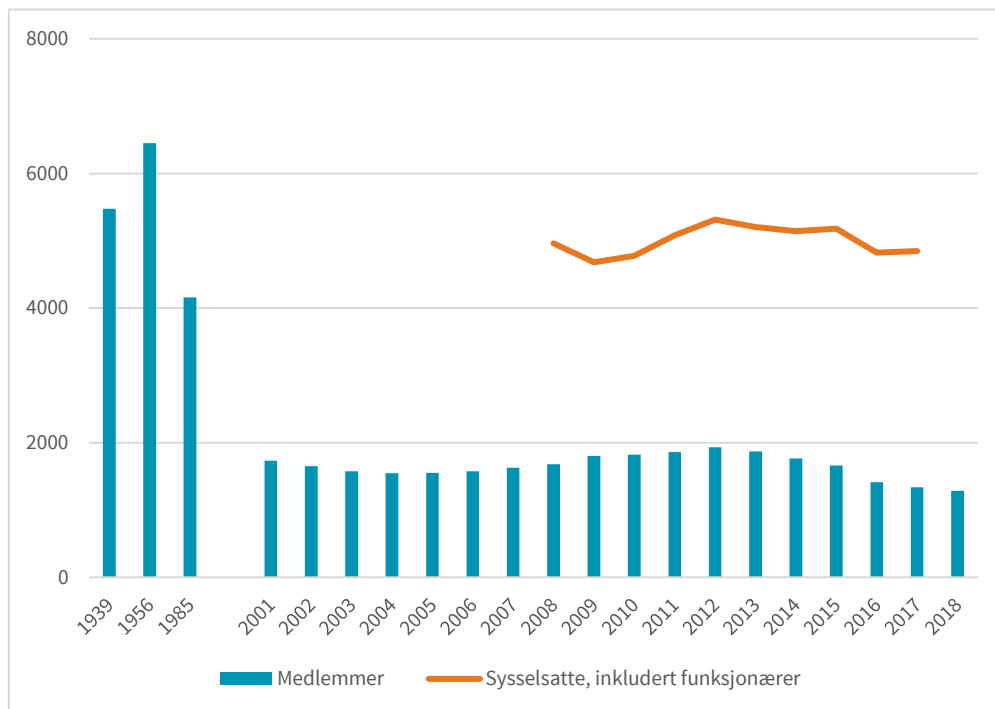
Norsk Arbeidsmandsforbund hadde ved utgangen av september 2018 1287 medlemmer i bergverksindustrien, en svak nedgang fra året før. Forbundet mistet også et betydelig antall medlemmer i forbindelse med nedbemanningen i Store Norske Spitsbergen Kulkompani AS i 2017. Medlemsstatistikken viser at medlemmene innen bergverksindustrien stort sett er menn, og gjennomsnittsalderen ligger på om lag 45 år.

Sammenholdt med sysselsettingen i bransjen, har forbundet beholdt fotfestet, og organisasjonsgraden er høy. Utfordringen for forbundet er likevel nedgangen i antall arbeidsplasser og at det kommer få nye selskaper av en viss størrelse. Både arbeidstaker- og arbeidsgiversiden er opptatt av å bidra til økt oppmerksomhet om bergverksindustriens betydning for norsk økonomi.

Medlemmene innen bergverk og mineralindustri

- 90 prosent er menn
- Gjennomsnittsalderen er 45 år
- Om lag 1300 medlemmer i dag, en nedgang på 500 fra år 2000

Figur 4.1 Medlemmer innen bergverksindustrien og antall sysselsatte innen bergverksdrift.

Kilder: NAF medlemsstatistikk og SSB Strukturstatistikk for industri og bergverk.

4.2 Private anlegg, maskin, og asfalt og veivedlikehold

Jernbaneanlegg, veianlegg, kraftanlegg og andre typer anleggsarbeid har vært svært viktige bransjer siden forbundet ble opprettet av arbeiderne ved jernbaneanleggene i 1895. I tillegg til anleggsarbeid kommer veivedlikehold og vedlikeholdsoppgaver i tilknytning til offentlige anlegg (kystverket, havner, kraftlinjer med mer). I dag er det knapt nok offentlig ansatte igjen i forbundet, mens private anlegg, maskinentreprenører og asfalt og veivedlikehold til sammen utgjør en stor gruppe. Arbeidet som utføres, er stort sett det samme som tidligere, men arbeidsgivere og konkurranseforhold er annerledes enn de var.

SSBs statistikk er ikke detaljert nok til at vi kan finne nøyaktige tall for antall arbeidere innen anlegg, maskin og veivedlikehold. Man kan likevel anta at sysselsettingen innen anleggsbransjen er økt med om lag 50 prosent fra 2007 til i dag.⁸ Dette tyder på at organisasjonsgraden har gått noe ned. Likevel skiller anlegg seg ut ved å være langt bedre organisert enn for eksempel bygg, hvis vi ser all byggevirkosomhet under ett. Antall medlemmer innen disse områdene har økt de senere årene (figur 4.2), noe som nok henger sammen med at anleggsbransjen er i vekst.

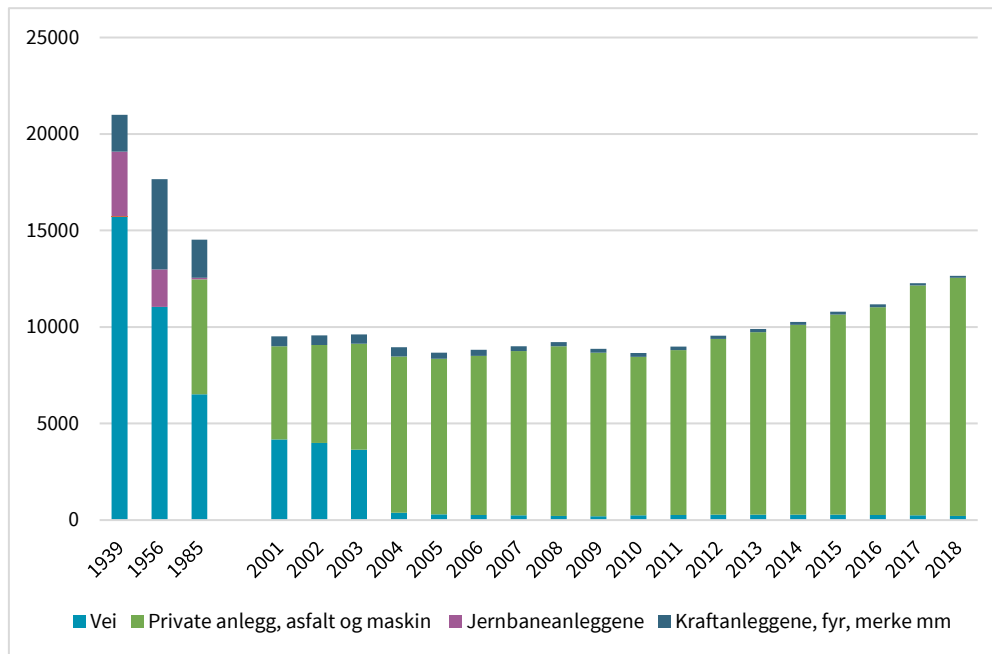
Et fenomen som har kommet de senere årene, er bruk av utenlandske arbeidstakere i anleggsbransjen. En del av disse er arbeidsinnvandrere fra EU-landene i Øst-Europa. Men utenlandske entreprenører vinner også oppdrag i Norge, og kommer til Norge med egne arbeidstakere. Her har forbundet vært med på å avdekke lønns- og arbeidsforhold som ligger langt unna norske tariffvilkår. Men erfaringen er at det går an å oppnå tariffavtale og å organisere arbeidstakere også i bedrifter som ikke skal være i Norge på varig basis.

Medlemmene innen anlegg, maskin mm

- Området er svært mannsdominert, kun drøye 2 prosent av medlemmene er kvinner
- Gjennomsnittsalderen er drøye 41 år. Hvert fjerde medlem er 30 år eller yngre
- Fra 2004 (etableringen av Mesta) og fram til 2018 har antall medlemmer innen private anlegg, asfalt og veivedlikehold og maskin økt fra 8000 til 12 300

⁸ Tall fra SSBs strukturstatistikk for bygge- og anleggsvirkosomhet.

Figur 4.2 Medlemstall innen vei, anlegg, maskinentreprenører med mer 1939–2018.

Kilde: NAF medlemsstatistikk.

4.3 Renhold

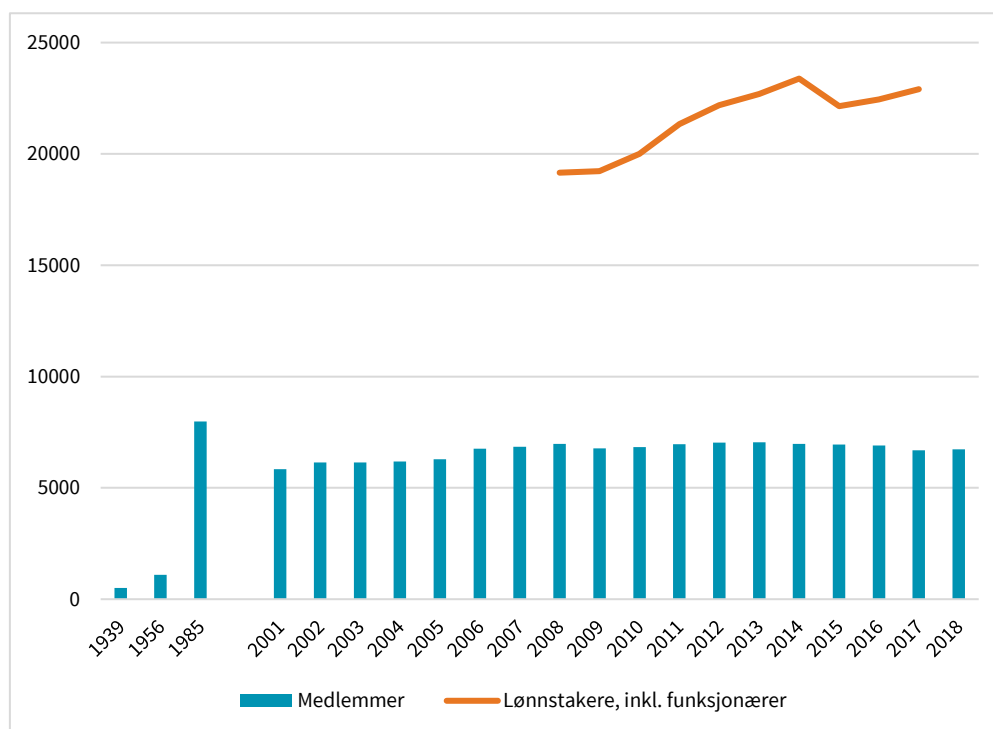
Renhold har alltid vært en tøff bransje å jobbe i, og en krevende bransje å organisere. Lønna har vært lav, arbeidet er krevende med høy arbeidsintensitet, og bransjen har hatt høy deltidsandel. I dag består bransjen av mange små selskaper, samtidig som det store flertallet av lønnstakerne jobber i store selskaper. I forbindelse med EU-utvidelsene i 2004 og 2007 ble utfordringene i bransjen forsterket. Den store tilgangen på arbeidskraft som var villig til å jobbe for lavere lønn, bidro til at mange dumpet prisene på renholdstjenester, noe som ledet til enda større press på ytelse hos arbeidstakerne. Per 2017 har tre fjerdedeler av de som jobber innen renhold en innvandringsbakgrunn, og det er først og fremst andelen arbeidstakere fra Øst-Europa som har vokst. Mange jobber deltid, en del har flere arbeidsgivere og jobben i renholdsbransjen er første jobb i Norge for mange. Partene innen renhold har sammen med myndighetene iverksatt ulike tiltak for å motvirke sosial dumping og uverdige arbeidsvilkår. Dette omfatter blant annet allmenngjøring av renholdsoverenskomsten og innføring av et obligatorisk register for renholdsbedrifter.

Renholdsbransjen framover

- Konkurransen og prispokuset i bransjen medfører økt press på lønns- og arbeidsvilkår
- Mange sysselsatte i renhold tilhører grupper det er utfordrende å rekruttere fra. Høy gjennomstrømming blant ansatte bidrar til å gjøre vervearbeidet krevende
- En viktig oppgave framover blir å sikre at samarbeidet om å sikre seriøse og ryddige forhold fortsetter

Renholdere er forbundets største gruppe, med 6700 yrkesaktive medlemmer. I dag består renholdsgruppen nesten utelukkende av renholdere i profesjonelle renholds-firma. Antall medlemmer innen renhold har ligget ganske stabilt de siste ti årene. Samtidig viser statistikken at antall lønnstakere innen renhold har økt med 6500 i perioden fra 2007 til 2017 (figur 4.3). Forbundet har dermed ikke klart å følge opp veksten i bransjen i form av å rekruttere flere medlemmer. Utfordringene i rekrutteringsarbeidet er mange. Det er stor utskiftning av arbeidstakere. En god del arbeidstakere er også nye i det norske arbeidsmarkedet, og dermed uten kjennskap til norsk arbeidsliv og norsk fagbevegelse. Måten det jobbes på – der arbeidstakerne ofte ikke møtes på jevnlig basis – gjør det også vanskelig å drive en klubb.

Figur 4.3 Medlemstall innen renhold 1939–2018. Antall lønnstakere innen renhold 2007–2017.

Kilder: NAF medlemsstatistikk og SSB Registerbasert sysselsettingsstatistikk.

Medlemmene innen renhold

- Kvinner utgjør 69 prosent av medlemmene innen renhold
- Gjennomsnittsalderen er 43,5 år. 12 prosent er 30 år og yngre, 31 prosent er 50 år og mer
- I dag har forbundet 6700 medlemmer innen renhold, en økning på 900 fra 2000 til 2017

4.4 Vakt

Vekterbransjen består i dag av flere underområder, der bolig- og bedriftsalarm, vakt- hold, transport og verdihåndtering er de største. Den norske vaktbransjen er i dag dominert av to store bedrifter, Securitas og Nokas, og i overkant av 80 prosent av alle vekterne er ansatt i ett av disse to selskapene.⁹ I likhet med renholdsbransjen skjer det også innen vakt en konsolidering, der de største aktørene har kjøpt opp svært mange av de små selskapene. Nokas har siden starten i 1987 kjøpt opp i underkant av 80 selskaper.¹⁰ Blant medlemsbedriftene i NHO Service og Handel innen sikkerhet og beredskap, har den største veksten vært innenfor tekniske tjenester og bolig- og bedriftsalarm. Tekniske tjenester er en bred kategori, som omfatter all sikkerhetsteknikk der produktet ikke hovedsakelig er boligalarm eller bedriftsalarm. Eksempler på tekniske tjenester er adgangskontroll, smarte låser og kameraovervåkning (CCTV).¹¹

Medlemmene innen vakt er forbundets yngste medlemsgruppe, og en av tre er 30 år eller yngre. Bransjen har også en del studenter og andre som jobber der for en kortere periode. Samtidig satses det på å bygge opp en mer stabil arbeidsstokk, blant annet gjennom kompetansekrav og opplæring. Den unge medlemsprofilen viser at også unge arbeidstakere organiserer seg, noe som er positivt for forbundet og fagbevegelsen. Samtidig betyr en ung arbeidsstokk at mange vil forlate yrket og forbundet, noe som gjør at forbundet må fokusere kontinuerlig på vervearbeidet.

Hva skjer i vakt framover?

- Kompetansekrav og ny vekteropplæring
- Teknologitvillingen effektiviserer bransjen, men stiller også nye krav til kompetanse
- Fra fysisk vakthold til boligalarm og tekniske tjenester, kombinasjon av fysisk vakthold og teknologiske løsninger
- Økning i fysisk utagering, truende atferd og vold, men nedgang i tyverier og annen vinningskriminalitet
- Økt konkurranse i bransjen – også fra offentlige aktører som tilbyr alarmer

Vakt er ett av de store organisasjonsområdene for Norsk Arbeidsmandsforbund, med knappe 4000 medlemmer per 2018. Det har vært en svakt nedadgående trend i medlemstallet de siste årene (figur 4.4). Forklaringer som trekkes fram, er at vaktbransjen er presset på leveranser og har vært gjennom uvanlig mange nedbemanninger de siste årene. Det er også økt konkurranse om medlemmene fra andre organisasjoner.¹²

Syssettingsstatistikken viser at det er i overkant av 11 000 sysselsatte innen private vaktjenester i 2018, mens NHO Service og Handel (2018) oppgir at deres medlemsbedrifter har 8000 årsverk innen vakt og sikkerhet.

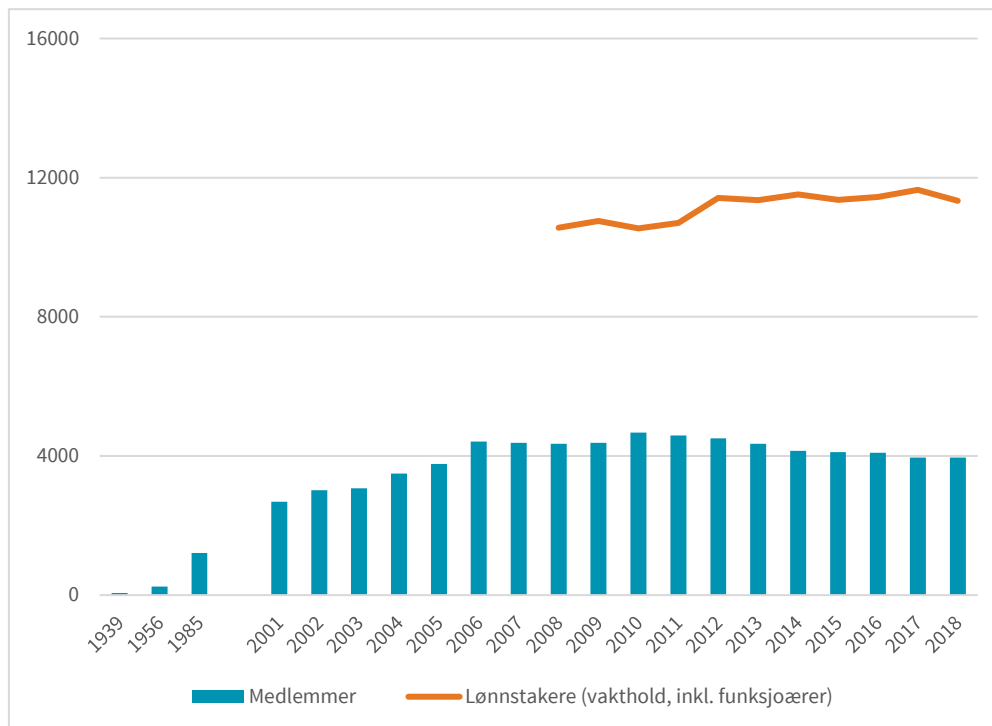
⁹ Norsk Arbeidsmandsforbund årsberetning 2017 side 28.

¹⁰ <https://www.nokas.no/nyheter/?releaseld=17506954&fbclid=IwAR31y9sFwN7NQ0tGZeugQ0EMmT7xsS3P4HZ23HsWkP5pAhu-enUnZ3b-VJFM>

¹¹ NHO Service og Handel (2018).

¹² Norsk Arbeidsmandsforbund årsberetning 2017, side 28.

Figur 4.4 Medlemstall innen vakt 1939–2018. Antall sysselsatte innen private vaktjenester (NACE 80.1) og tjenester tilknyttet vaktjenester (NACE 80.2) 2008–2018.

Kilde: NAFs medlemsstatistikk. SSB: Registerbasert sysselsetningsstatistikk.

Medlemmene innen vaktbransjen

- Forbundets yngste medlemsgruppe, med en gjennomsnittsalder på 32 år
- 69 prosent menn, 31 prosent kvinner
- 42 prosent er 30 år og yngre
- Knappe 4000 medlemmer i dag
- 1200 flere medlemmer innen vaktbransjen fra 2000 til 2018

4.5 Øvrige områder

Forbundet har medlemmer innen flere andre mindre områder og bransjer. Dette gjelder parkeringsvakter, bom- og bruvakter og skianlegg, som alle er områder som er tildelt forbundet på 1970- og 1980-tallet, og områder som vaktmestere og skadedyr/sanering. De sistnevnte ligger nær vakt og renhold, men regnes som egne grupper i forbundet. Forbundet har også fått ansvar for å organisere treningssentre, bowlinghaller, solstudioer, dyreparker, fornøylesparker med mer. Forbundet har flere tariffavtaler på disse områdene. Samtidig viser medlemsstatistikken at det er krevende å vinne innpass i nye bransjer, ikke minst der det ikke er noen tradisjon for fagorganisering.

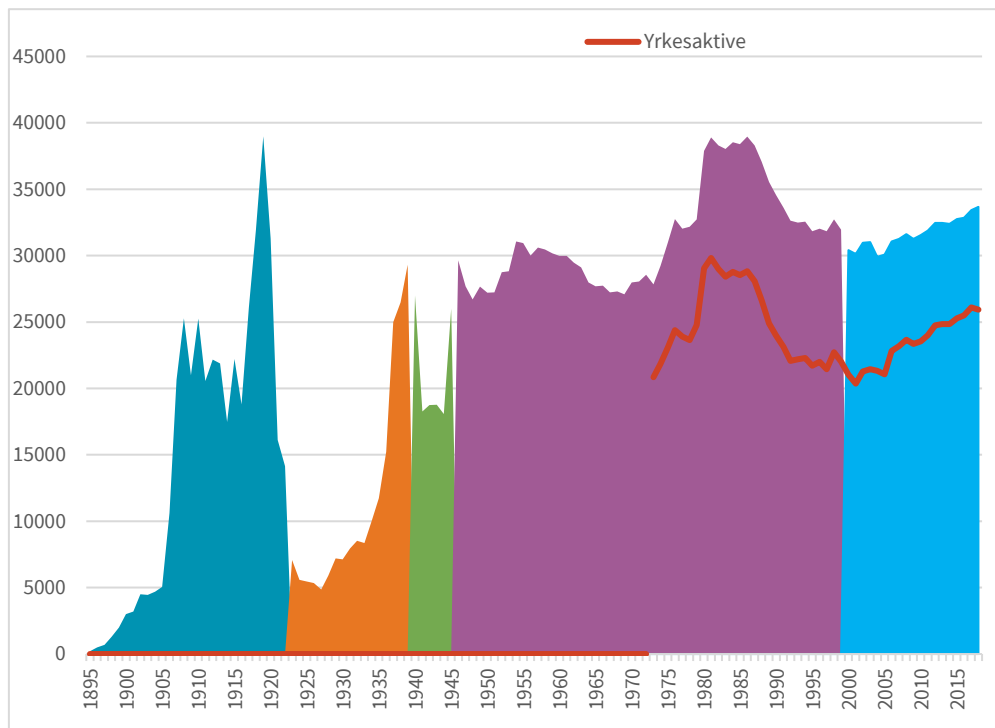
5 Veien videre

Historien til Norsk Arbeidsmandsforbund er fortellingen om et fagforbund som alltid har organisert blant de som er mest utsatt i arbeidsmarkedet. Opprinnelig besto medlemmene av ufaglærte som uten fagorganisering og kampvilje ville stått uten noen rettigheter overfor arbeidsgiver: gruvearbeidere, anleggsarbeidere, ufaglærte i de framvoksende industrigrenene og rengjøringskvinnene – som det den gang het. Gjennom nybrottsarbeid ble det dannet klubber og krevd tariffavtaler. For mange av disse gruppene lyktes forbundet med å bedre vilkårene gjennom grundig organisasjonsarbeid. Gruvearbeidere, veiarbeidere og arbeidere på statens anlegg fikk etter hvert sterke fagforeninger og svært høy organisasjonsgrad.

Samtidig viser historien at forbundet gjentatte ganger har måttet snu seg rundt og bygge organisasjonen på nytt. Figur 5.1 viser at det har vært store bevegelser i medlemstallet over tid. Etter å ha mistet store deler av medlemsmassen gjennom økonomiske kriser og LOs organisasjonsprosess på 1920-tallet, som la industriforbundsmodellen til grunn, vokste forbundet innen vei og offentlige anlegg. På midten av 1920-tallet hadde forbundet kun 300 medlemmer blant 7000 veiarbeidere. I 1939 telte veiarbeidergruppen nesten 16 000 medlemmer. Når private tok over mer og mer av anleggsarbeidet fra statlige instanser på 1980-tallet og framover, styrket forbundet seg innen private anlegg og blant entreprenørene. Selv om det er mer krevende å organisere blant private entreprenører, er likevel organisasjonsgraden også i dag vesentlig høyere enn innenfor eksempel byggebransjen.

Forbundet har også etablert seg i den voksende servicesektoren. I 1957 fikk andre forbund organisasjonsretten til mye av det som ble gjennomført av renhold, vakt og vaktmestertjenester i industribedrifter, i nybygg og i stat og kommune. Kun «øvrig» vakt og renhold ble overlatt til Arbeidsmandsforbundet. Men forbundet har over tid tatt tak i bransjene som har vokst fram når private og offentlige virksomheter i stadig større grad setter ut renhold, vakt og tilknyttede tjenester. Fra å være et mannsdominert forbund innen bergverk og anlegg, har forbundet i dag en langt mer sammensatt medlemsmasse når det gjelder kjønn og bransje. Ansatte innen vakt, renhold, vaktmestertjenester og skadedyr/sanering utgjør i dag 45 prosent av medlemmene.

Figur 5.1 Medlemstallet i Norsk Arbeidsmandsforbund. 1895 til 2018 for ulike historiske perioder. Linjen viser antall yrkesaktive medlemmer for perioden 1973-2018.

De siste tiårene har stadig flere av arbeidstakerne i forbundets bransjer en innvandringsbakgrunn, inkludert stadig flere arbeidsinnvandrere fra EU-landene i Øst-Europa. Det er også eksempler på at utenlandske selskap vinner oppdrag innen anleggsbransjen, og kommer til Norge med egne arbeidstakere. Begge disse utviklingstrekkene har gitt nye utfordringer for organisering, tariffavtaler og lokalt fagforeningsarbeid. Samtidig peker også dette tilbake til røttene – arbeidsfolk krysset også landegrensene da anleggsarbeiderne bygde landet i form av veier, jernbane og kraftanlegg.

I 2019 står Norsk Arbeidsmandsforbund overfor gjenkjennbare, men også nye utfordringer når det gjelder organisering og tariffbinding. Det er mange uorganiserte innen renhold og vakt, og organisasjonsgraden bør bli høyere i begge bransjer. Forbundet har også fått organisasjonsretten for nye bransjer innen servicesektoren, der det per i dag er få medlemmer og mange uorganiserte arbeidstakere. Samtidig er det ikke noen lettvinne løsninger på hvordan forbundet kan nå flere arbeidstakere med et tilbud om medlemskap. Det er likevel klart at prioritering av organisasjonsarbeidet må til.

En viktig del av arbeidet framover vil bestå i god oppfølging av medlemmer i bransjer der mange sliter med å få sine rettigheter. Innen renhold består arbeidsstokken i stadig større grad av arbeidstakere med en innvandringsbakgrunn. Mange av disse er allerede medlemmer i forbundet, og mye tyder på at de som havner på en godt organisert arbeidsplass med tariffavtale og tillitsvalgt, lar seg organisere. Forbundets evne til å forklare betydningen av sterke fagforeninger og til å rekruttere tillitsvalgte med variert bakgrunn, være viktig i organisasjonsarbeidet framover.

Vakt- og sikkerhetsbransjen er i endring, og nye teknologiske løsninger vil prege framtida. Selv om dette kan føre til at færre vekttere befinner seg fysisk på objektene, vil økte krav til sikkerhet i samfunnet sannsynligvis bidra til at det fortsatt blir mange

arbeidsplasser i bransjen. utfordringen blir å nå fram til de ulike gruppene arbeidstakere i bransjen, og samtidig sikre at medlemmene får den opplæringen som skal til når ny teknologi tas i bruk. Vakt- og sikkerhetsbransjen har tradisjonelt vært en ung bransje, med et betydelig innslag av studenter. Det innebærer et behov for kontinuerlig organisasjonsarbeid for å sikre nyrekruttering. Det kan også bli flere arbeidstakere med mer formell kompetanse eller en annen type kompetanse enn den som finnes i bransjen i dag. Dette er utfordringer som må møtes i vervearbeidet.

Både vakt- og sikkerhetsbransjen og renholdsbransjen kjennetegnes av store selskaper og oppkjøp. Dette kan gi større klubber og muligheter for partssamarbeid og synlige tillitsvalgte med tid til å ivareta sine verv. Der man får dette til, er det også lettere å rekruttere nye medlemmer.

Anleggsbransjen har vært i vekst de senere årene, grunnet store investeringer i infrastruktur. Også i årene framover skal det investeres store summer i vei, jernbane og kraftnett. Dette er oppdrag som i hovedsak kommer til å bli utført av private entreprenører på vegne av offentlige byggherrer. Utviklingen de senere årene viser at store anlegg, lange kontraktkjeder, prispress og hard konkurranse kan føre til sosial dumping. Slike forhold gjør det dessuten krevende å opprettholde en høy organisasjonsgrad. Samtidig vil godt tillitsvalgtarbeid styrke mulighetene for å avdekke brudd på lov og tariffavtale, og aktive tillitsvalgte gir forbundet flere medlemmer. Erfaringene fra de senere årene tilsier videre at det er mulig å få gjennomslag for tariffavtale og tillitsvalgtordning blant utenlandske selskaper med oppdrag i Norge.

Et siste spørsmål er om Norsk Arbeidsmandsforbund får nye organisasjonsområder i årene framover og hva som vil kjennetegne disse. Ny teknologi og nye måter å organisere arbeidslivet på vil gi yrker og bransjer som vi i dag kun ser konturene av. Mange av disse vil være i servicesektoren. En tradisjonell bransje som bergverk kan også få ny relevans fordi mineraler får annen anvendelse. Erfaringene fra tidligere perioder er at det ikke er lett å starte nybrottsarbeid i fagbevegelsen, men at slikt arbeid er nødvendig, og at organisasjonsbygging gir resultater.

Referanser

- Landsorganisasjonen i Norge (1923). *Kongressen 1923: dagsorden og protokoll*.
- Landsorganisasjonen i Norge (1957). *Forbundenes organisasjonsområde*. Innstilling fra Organisasjonskomiteén av 1953 og vedtakene på kongressen 1957.
- Landsorganisasjonen i Norge (1978). *Tariffrevisjonen 1978*.
- NHO Service og Handel (2018). *Sikkerhet og Beredskap. Statistikk og trender 2018*.
- Nergaard, K. & Stokke, T. Aa. (2010). *Behandling av grensetvister i LO og forbundene*. Fafo-rapport 2010:17.
- Norsk Industri (2016). *Veikart for mineralnæringen*.
<https://www.norskbergindustri.no/SysSiteAssets/publikasjoner/filer-for-nedlasting/veikart-for-norsk-bergindustri.pdf>
- NOU 1993: 23. *Nytt overordnet styringssystem for Statens vegvesen*.
- Odlaug, K. (1954a). *Norsk Arbeidsmandsforbund gjennom 60 år. Bind 1*. Utgitt av Norsk Arbeidsmandsforbund.
- Odlaug, K. (1954b). *Norsk Arbeidsmandsforbund gjennom 60 år. Bind 2*. Utgitt av Norsk Arbeidsmandsforbund.
- Scanche, M. & Kokkvoll, A. (1987). *Arbeid – Fred – Solidaritet. 1895-1985*. Utgitt av Norsk Arbeidsmandsforbund.
- Smith-Solbakken, M. (1990). LO og norsk oljevirkosomhet. I *Arbeiderhistorie 1990*.
- SSB (1987). *Industristatistikk 1985. Hefte I Næringstall*. Oslo – Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- SSB (1919). *Statistisk Aarbok for kongeriket Norge 1919*.
- Statens vegvesen (1956). *Norsk vektidsskrift*. Nr 9 1956.

I tillegg har vi brukt LOs beretninger for relevante år samt årsberetninger og medlemsstatistikk fra Norsk Arbeidsmandsforbund.

Hva kan vi lære av historien?

Notatet tar for seg historien til Norsk Arbeidsmandsforbund. Fra stiftelsen i 1895 har forbundet gjennomgått store endringer, både når det gjelder antall medlemmer og hvilke yrkesgrupper som har utgjort hoveddelen av medlemsmassen. Vi skisserer hovedtrekkene i forbundets utvikling fram til i dag, og avslutter med å gi en oversikt over hva som kjennetegner de mest sentrale medlemsgruppene i dag.

Borggata 2B
Postboks 2947 Tøyen
N-0608 Oslo
www.fafo.no

Fafo-notat 2019:14
ISSN 0804-5135
Bestillingsnr. 10304